

ARCHIVNICTVÍ A SPISOVÁ SLUŽBA

Archivní technika

Filozofická fakulta
Univerzity Jana Evangelisty Purkyně
Ústí nad Labem

Obsah

ARCHIVNÍ TECHNIKA	3
1. VÝSTAVBA (ÚPRAVY) ARCHIVNÍCH BUDOV, STAVEBNĚ TECHNICKÉ A BEZPEČNOSTNÍ PODMÍNKY.....	3
2 STAVEBNĚ TECHNICKÉ ŘEŠENÍ DEPOZITÁŘŮ.....	5
3 VYBAVENÍ BADATELNY JAKO MÍSTA VYUŽÍVÁNÍ ARCHIVÁLIÍ VEŘEJNOSTÍ.....	6
4 FYZICKÁ PÉČE O ARCHIVÁLIE, PREVENCE, STUDIJNÍ KOPIE (DIGITALIZACE)	7

ARCHIVNÍ TECHNIKA

1. Výstavba (úpravy) archivních budov, stavebně technické a bezpečnostní podmínky

Zákon č. 499/2004 Sb., o archivnictví a spisové službě a změně některých zákonů ve znění zákona č. 167/2012, specifikuje v § 61 přesně stavebně technické a bezpečnostní podmínky, které musejí splňovat archivní budovy.

Výstavba archivních účelových budov (respektive úprav stávajících archivních budov a úprav nově přejímaných starších budov pro archivní účely) se v naší republice řídí podle specializovaných zásad. Ty se vyvíjely na základě doporučení Mezinárodní archivní rady a byly doplněny řadou teoretických studií, které publikovali naši archiváři na základě svých zkušeností, ovlivněných i zahraničními studijními cestami.

Archivní zákon a příslušná, níže uváděná vyhláška č. 645/2004 Sb., ... kterou se provádějí některá ustanovení zákona o archivnictví a spisové službě a o změně některých zákonů ve znění vyhlášky č. 213/2012 Sb. viz webové stránky ministerstva vnitra a České archivní společnosti <http://www.mvcr.cz/> a <http://www.cesarch.cz>

LITERATURA

Sborník typologických projektů – státní oblastní archivy. Praha: Archivní správa MV ČR, 1993

Typologie budov – státní okresní archivy. Praha: Archivní správa MV ČR, 1994

Archivní účelové budovy – novostavby, případně adaptované budovy, musejí splňovat základní podmínku, totiž **členění archivu na část depotní a provozní**, oddělené od sebe protipožárními dveřmi, schodišti nebo umístěné v samostatně uzavíratelných podlažích. Archivní budovy musejí vyhovovat bezpečnému ukládání, zpracování a využívání archiválií.

V provozní části budovy se počítá se samostatnou, technicky náležitě vybavenou badatelnou (PC, připojení na notebooky, čtečky apod.), kam tedy má přístup veřejnost (může být i samostatná přednášková a výstavní prostora). Nutným doplňkem badatelny je šatna, WC, místnost, respektive oddělený prostor pro obsluhu a místnost pro odložení rezervovaných archiválií. **Komunikační trasy prostor s přístupem veřejnosti a prostor bez přístupu veřejnosti se nesmějí protínat.**

Další prostory jsou určeny zaměstnancům – pracovní, místnosti pro příjem a očistu (případně dezinfekci) archiválií, pokud možno místnost pro archiválie rezervované ke studiu, a dále místnost pro reprografické zpracování archiválií (fotodílna, mikrofilmovací zařízení). Jsou zde samozřejmě i sociální zařízení (doporučuje se i sprcha), kuchyňky, odpočívací místnosti apod.), sklady kancelářských a hospodářských potřeb, inventáře, kartonů a obalů, šatny ap. Mnohé archivy (Národní archiv, Státní oblastní a zemské archivy, respektive i některé další archivy) disponují rovněž speciálními konzervačními, popřípadě i restauračními pracovišti.

Základní podmínky pro situování archivních budov:

- mimo oblasti ohrožené záplavami a mimo dosah startovacích a přistávacích letištních drah
- mimo oblasti plynného a prašného znečištění (čili též v dostatečné vzdálenosti od frekventovaných komunikací – když by to jinak nebylo možné, musejí být chráněny vegetační clonou proti hluku a prachu)
- nad hladinou spodních vod; musí být zajištěno přirozené nebo umělé větrání k udržování stanovené teploty a relativní vlhkosti vzduchu, v depozitářích musejí být umístěny přístroje k měření těchto hodnot
- v prostorech pro umístění archiválií nesmí vést vodovodní, teplovodní, parovodní či plynové potrubí, dešťová ani splašková kanalizace
- prostory pro ukládání archiválií s magnetickým záznamem musejí být chráněny před účinky elektromagnetického pole
- nosnost některých stropů má zároveň garantovat zachycení zřícených částí budovy a regálových konstrukcí horních podlaží. Stropy nesmějí propouštět vodu.
- vzduchotechnika má být osazena automatickým detekčním systémem, který ji v případě potřeby uzavře a vyřadí z provozu
- má být zajištěn snadný přístup k hlavním uzávěrům plynu, vody a elektrických obvodů (ty ovšem nesmějí být umístěny v depozitářích)

Izolační vlastnosti novostaveb musí zabraňovat vztlínání zemní vlhkosti. Obvodový plášť, stropní konstrukce a střecha musí mít tepelné izolační vlastnosti. Při použití sendvičové konstrukce obvodového pláště (která je doporučována z hlediska úspor energie) musí být plášť izolován proti atmosférické vlhkosti tepelně izolační vrstvou zevnitř chráněnou parotěsnou zábranou.

Z obslužných technických provozů je nutné počítat s výměníkem dálkového topení nebo kotelnou, případně klimatizační jednotkou, strojovnou vzduchotechniky, výtahy osobními a nákladovými (do 500kp).

Celý objekt je nutné osadit detekčními systémy (bezpečnostními a protipožárními).

Musí být zpracována požární dokumentace a budovy archivů musejí být vybaveny elektronickou požární signalizací a ručními hasicími přístroji (v depotech se doporučují jen práškové). Ve větších depozitářích je vhodné umístit automatické hasební systémy, napojené na detekční systém. U větších archivů je rovněž vhodné napojení poplašného protipožárního systému přímo na pult místních hasičů.

Pro provozní i depotní části archivních budov musí být zpracována rovněž bezpečnostní dokumentace (její součástí musí být opatření proti vniknutí nepovolaných osob do archivních prostor, proti krádeži a proti teroristickým útokům, evakuační plán), u specializovaných a bezpečnostních archivů učiněna též opatření k zajištění objektové bezpečnosti. Nepřetržitě střeženy musejí být archivní prostory, v nichž jsou uloženy národní kulturní památky.

V letech po tzv. sametové revoluci u nás probíhala masivní výstavba nových archivních budov a přestavby starších budov pro archivní účely – výstavby a přestavby se týkaly celkem 57 státních a dvou městských archivů (Praha, Brno), z tohoto úplně nových budov je 22. Z těch k nejmodernějším patří kromě Národního archivu, Státního oblastního archivu Praha a Archivu hlavního města Prahy, které jsou všechny situovány v Praze na Chodovci,

Moravský zemský archiv v Brně, jehož budova, umístěná v Brně-Bohunicích, byla prohlášena stavbou roku 2008.

LITERATURA

INDRA, Bořivoj. Archivní prostory a problémy provozních nákladů. *Archivní časopis*, 52, 2002/1, s. 1–19

ŠILAR, Jaroslav. Nové a rekonstruované budovy státních okresních archiv. *Archivní časopis*, 52, 2002/2, s. 81–91

INDRA, Bořivoj. Archivní budovy budoucnosti. *Archivní časopis*, 54, 2003/4, s. 259–271

INDRA, Bořivoj. *Výstavba archivních budov v České republice 1990–2003*. Praha, 2004

INDRA, Bořivoj. Der Neubau der staatlichen Archive in Prag. *Archivalische Zeitschrift*, Bd. 84, 2001, s. 175–204

SMUTNÁ, Kateřina a kol. *Moravský zemský archiv v Brně. Pamětní kniha k otevření novostavby*. Brno: Moravský zemský archiv, 2007

2 Stavebně technické řešení depozitářů

Zatímco u pracoven se počítá s 10m² na 1 osobu, depozitáře by měly být alespoň v 3/4 objemu **větší nežli 20m²**. V depozitářích by **nemělo být přímé osvětlení** (mohou se zde případně umístit jen štěrbinová okna zamezující vnikání přímých slunečních paprsků). Velikost sálů se omezuje z důvodů požárních, manipulačních a s ohledem na klimatizaci. **Malé depozitáře jsou vhodné pro uložení mikrografických a obecně všech fotografických médií, které vyžadují specifické podmínky pro dlouhodobé uchování. Samostatné prostory jsou doporučovány také pro uložení cenných listin (trezory), map a plánů a velkoformátových dokumentů, fotozáznamů, zvukových a audiovizuálních archiválií a pro uložení záznamů ve formě počítačových pásek, disků a optických disků a samozřejmě archiválií v digitální podobě (počítá se speciálními servery rovněž mimo hlavní archivní budovu).**

Světlost depozitářů by měla být maximálně 220–230 cm (výška regálů do 220 cm), nosnost běžně 1000kp/m (tedy jak depozitáře s pevnými regály, tak chodby, u kompaktních regálů se počítá se zatížením 1200 kp/m). První police má být osazena 10–15 cm nad zem, hloubka polic 35 cm, uličky široké 80–90 cm, obvodová 1,20–1,50 cm, osvětlení shora v intenzitě do 300 lx.

Depoty nesmí být umístěny pod dílnami, hygienickými zařízeními apod. Přístupové dveře mají mít pevnou a kompaktní konstrukci, stupeň požární odolnosti shodný se stěnou, do níž jsou zabudovány a vysokou odolnost proti násilnému vniknutí.

Relativní vlhkost v depozitářích se má udržovat v rozpětí 45–60%, nekolísající teplota 14–18° C (podle typu dokumentů).

K doporučeným teplotám a relativní vlhkosti pro různé typy materiálu a k doporučením pro nosnost podlah viz **Příloha č. 5 k vyhlášce č. 645/2004 Sb.** ...ve znění vyhlášky č. 213/2012 Sb., nazvaná **Nosnost podlah v prostorech pro uložení archiválií, teploty a relativní**

vlhkost vzduchu v prostorách pro uložení archiválií a výše průměrných ročních nákladů na 1 běžný metr archiválií.

Pro všechny depoty musí být vypracován podrobný lokační plán zde uložených materiálů – mohou být i atypické (mapy, plány, technická, dokumentace, filmové a zvukové záznamy, zvukové a audiovizuální archiválie a archiválie v digitální podobě).

V § 68 AZ jsou také specifikovány **podmínky i pro prostory, v nichž jsou umístěny spisovny a správní archivy**, které jsou poněkud „měkčí“ nežli pro vlastní archivní depozitáře.

Tyto prostory nesmějí být ohroženy případnými povodněmi, musejí mít zpracovávánu požární dokumentaci a musejí být vybaveny ručními hasicími přístroji, v místnostech, ke jsou uloženy vlastní dokumenty ale jen práškovými hasicími přístroji (doporučení jsou tedy stejná jako v případě archivních depozitářů). Ty musejí být rovněž zabezpečeny proti škodlivému působení přírodních vlivů a jevů vyvolaných činností člověka, a to zejména proti průniku vody, páry, dešťové a splaškové kanalizace, nebezpečných chemických a biologických látek nebo působení fyzikálních jevů a proti nadměrné prašnosti, které by mohly vést k poškození nebo zničení dokumentů. Prostory pro ukládání je nutno vybavit regály a zajistit je proti vstupu nepovolané osoby.

K ukládání archivních materiálů podle § 68 AZ viz kapitola Spisová služba – podkapitola Etapy spisové služby.

3 Vybavení badatelny jako místa využívání archiválií veřejnosti

Jelikož úprava klimatu badatelny tak, aby odpovídala požadavkům pro místa trvalého uložení dokumentů, většinou není možná (teploty pro depozitáře jsou poměrně nízké – viz výše), měly by archiválie před zapůjčením projít pozvolnou řízenou aklimatizací. Doporučuje se tedy budovat badatelny pro studium historicky cennějších dokumentů a také fotografických a kartografických dokumentů v těsné blízkosti depozitářů (v praxi je to potřeba ovšem stěží realizovatelná), prakticky je ale vhodnější preventivní ochranu originálů řešit zapůjčováním kopií.

Badatelny by také měly mít vhodné přirozené i umělé osvětlení s maximální eliminací ultrafialového záření. **Ke studiu velkorozměrových formátů se projektují speciální pulty s regulací sklonu a pro vzácné rukopisy (jsou-li zapůjčeny v originále) a knihy pultíky s vhodnými (molitanovými) podložkami, aby při rozevření netrpěla vazba.** S řadou dokumentů je vhodné pracovat v bavlněných rukavicích. Studium rukopisů je mnohdy pro badatele příjemnější prostřednictvím digitálního záznamu – kromě grafického zobrazení jednotlivých stránek (a možnosti jejich zvětšení pro lepší studium detailů) lze se záznamem pracovat ještě jako s textem (a vyhledávat např. požadované informace full textově).

Kromě čteček mikrofilmů je dnes běžným vybavením badatelny přípojkami na využití přenosných prostředků výpočetní techniky.

V příloze č. 3 zmíněné vyhlášky č. 645/2004 Sb.,...ve znění vyhlášky č. 213/2012 Sb., je uveden **vzorový badatelský řád** (a k němu v příloze i vzor badatelského listu, jakož i případně využitelné žádosti o použití vlastního reprodukčního zařízení), v příloze č. 4

vyhlášky je také uveden **sazebník určující maximální výši úhrad nákladů spojených s poskytováním služeb veřejnými archivy.**

Viz též kapitola Archivní technika – podkapitola Badatelna.

4 Fyzická péče o archiválie, prevence, studijní kopie (digitalizace)

Nejúčinnějším způsobem ochrany archiválií jsou náležitá **preventivní opatření**. Preventivní péče se tedy uplatňuje tím naléhavěji, čím výrazněji dochází ke znečišťování ovzduší – dnes je množství archivního materiálu a knih, zejména z období po r. 1850, bohužel znehodnocováno přirozenou degradací, ke které patří na prvním místě (kromě prašného znečištění) zvýšená kyselost papíru.

K ochraně patří také pořizování ochranných (bezpečnostních) a studijních kopií archivního materiálu. I v mezinárodním kontextu (např. Japonsko), se stále doporučuje primárně pořídit mikrofilmové kopie (či mikrofiše) příslušných fondů a tyto pak následně (anebo současně) převést na digitální záznam; ochranná kopie archiválií musí být uložena mimo vlastní archiv.

Mnohé naše archivy se rovněž zapojují do významných **mezinárodních digitalizačních projektů** – jde přednostně o projekty digitalizace matrik a projekt **Monasterium**, zaměřený na digitalizaci středověkých a raně novověkých listin v širším evropském prostoru. I tyto zmíněné projekty znamenají současně ochranu původních originálů před frekventovanějším badatelským využíváním (o digitalizačních projektech archivů **viz** kapitola Archivní informatika – podkapitola Badatelna).

Náležitou prevencí je třeba věnovat i **knihovním fondům, uloženým v archivech**. K degradaci novodobého knihovního materiálu a plošným opatřením k jejímu zamezení viz Jiří POLIŠENSKÝ z Národní knihovny ČR v elektronickém časopise *Ikaros*, roč. 12, č. 10, 2008 v článku *Současné trendy v digitalizaci novodobých dokumentů*. (www.ikaros.cz/node/5027). Záchrana bohemikálních neperiodických dokumentů 19. století ohrožených degradací papíru se realizuje v rámci projektu **Kramerius** (koordinátorem je Národní knihovna ČR). Ta rovněž zaštiťuje za ČR účast v evropském projektu **Manuscriptorium**, jehož hlavním cílem je digitalizace rukopisů, inkunábulí, raně novověkých tisků, map a dalších druhů dokumentů. Do projektu samozřejmě mohou vstoupit i archivy, které pečují o tyto druhy pramenů. Tyto historické zdroje, jinak rozptýlené v různých digitálních knihovnách po celém webu, jsou nyní dostupné v jednotném rozhraní jedné digitální knihovny.

<http://www.manuscriptorium.com/index.php?q=cs/info>

Do preventivních opatření ovšem patří kromě **udržování čistoty** v depozitářích a badatelnách především **udržování celkově vhodných klimatických podmínek** (včetně větrání ve starších budovách), které zabraňují napadení archiválií mikroorganismy (bakteriemi a plísněmi/houbami).. Zamezeno musí být v co možná největší míře také napadení archiválií živočišnými škůdci. K lokalizaci vlhkosti mohou být využity všechny dostupné prostředky **pro vyhodnocování relativní vlhkosti vzduchu** (vlhkoměry ad.), pravidelně také musí být

pro jednotlivé druhy archiválií sledována **optimální teplota**. K prevenci patří i takové základní úkony, jako je zamezení spojování archiválií kovovými „spinkami“.

K teplotě a relativní vlhkosti viz též Příloha č. 5 k vyhlášce č. 645/2004 Sb. ...ve znění vyhlášky č. 213/2012 Sb.,

Pravidelnými prohlídkami stavu objektů, depozitářů a vlastního uložení dokumentů lze dobře eliminovat možná ohniska a rizika poškození. **Součástí prevence je také vypracování závazných pokynů pro případ náhlého ohrožení.** Přílohou pokynů mají být podrobně vypracované podlažní plány se specifikací, kategorizací a materiálovou strukturou uložených fondů a sbírek a adresář nejdůležitějších telefonních spojení. I tyto pokyny musejí být periodicky revidovány.

Viz též kapitola Archivní informatika.

LITERATURA

Zásady preventivní péče o fyzický stav archiválií. In: *Archivní teorie, metodika a praxe 1*. Praha: Státní ústřední archiv, 1984

Ke konzervaci a restaurování jednotlivých typů archivního materiálu
viz ĐUROVIČ, Michal a kol. *Restaurování a konzervování archiválií a knih*. Praha: Paseka, 2002

K specializovanému vzdělávání pro restaurátory a konzervátory viz kapitola Vzdělávání archivářů – podkapitola Možnosti specializovaného vzdělávání archivářů v Československé republice (po druhé světové válce).